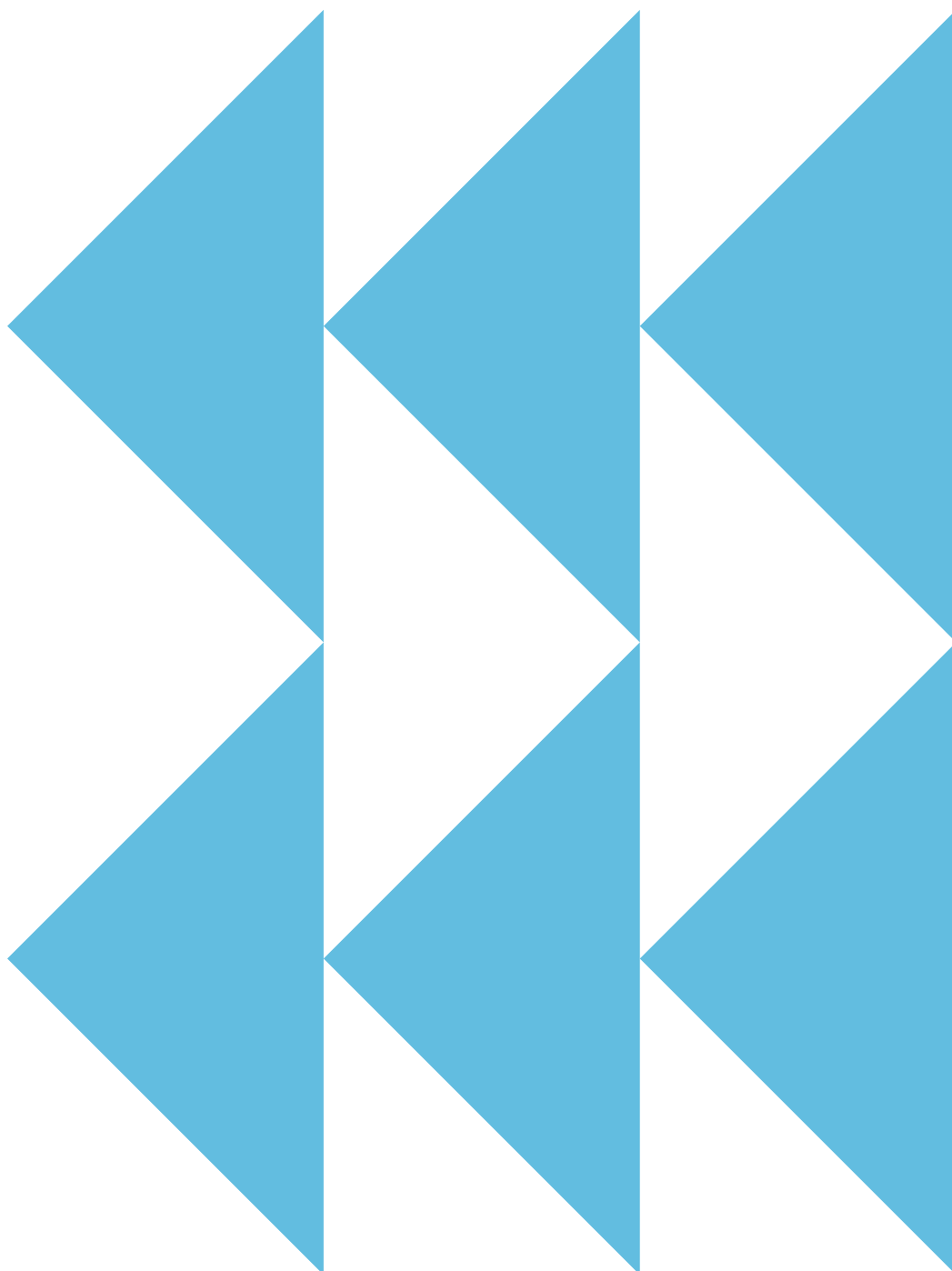

Arbetarrörelsens blinda fläck

OM KVINNORS PREKÄRA ARBETEN

Elinor Odeberg

Katalys publikationer

- No1: Välfärden är vinsten
No2: Svar på tal om vinster i välfärden
No3: Vilken arbetsmarknad ska vi ha?
No4: Slaget om den likvärdiga skolan
No5: Hälften kvar och hela framtiden
No6: "Jag tar värktabletter men det hjälper inte"
No7: Vägen till en likvärdig skola
No8: Fallet järnvägen
No9: Björklundeffekten
No10: Åtstrammingsdoktrinen
No11: En röst på SD är en röst på högern
No12: Mest åt de rika
No13: Färre lärare ger vinsten!
No14: Ordens makt i politiken
No15: Handbok för en ny kulturminister
No16: Städhjälp och bartender för alla?
No17: Förklaringar till SD:s framgång
No18: Utan segel i vänstervinden – eftervalsanalys
No19: I frihandelns goda namn
No20: Från massarbetslöshet till full sysselsättning
No21: Vägen till en likvärdig skola – skolpolitisk årsbok 2015
No22: Jämlikhet är lösningen!
No23: En för alla, alla för vem?
No24: Måste vi jobba 8 timmar per dag?
No25: Kapitalet i tjugoförsta århundradet
No26: Piketty på tre röda
No27: Porten kallas trång
No28: Partierna och jämlikheten
No29: Anställningsformer i Sverige
No30: Med låg kvalitet som affärsidé
No31: Den blåbruna röran
No32: Spagat över väljarkåren
No33: I skuggan av TTIP: Ceta
No34: Postkapitalism: Vår gemensamma framtid
No35: Massivt stöd för jämlikhetspolitik
No36: Pensionssveket
No37: Med integrationen som murbräcka
No38: Finansialiseringen av Sverige: på väg mot nästa kris?
No39: Sänkta löner funkar inte
No40: Klass, identitet och politisk mobilisering
No41: Arbetarlitteraturen och klassamhället
No42: Arbetarklassens symboliska utplåning i medelklassens medier
No43: Mediekapitalet
No44: Nomaderna på den svenska arbetsmarknaden
No45: Det nya arbetslivet: management-by-stress
No46: Svängdörrarnas förlovade land
No47: Vilka är "vi" i jämställdhetspolitiken?
No48: Klassamhällets tystade röster och perifera platser
No49: En fråga om klass i framtidsstaden Malmö
No50: I väntan på klasspolitik
No51: Medelklassens förändrade maktposition
No52: Professionerna, mellanskikten och klassanalysen
No53: Klassamhällets rasifiering i arbetslivet
No54: Arbetarrörelsens blinda fläck

Katalys – Institut för facklig idéutveckling

Katalys är ett oberoende fackligt idéinstitut som bedriver utredningsverksamhet och opinionsbildning. Våra verksamhetsområden är välfärd, samhällsekonomi, arbetsmarknad och fördelningsfrågor. Vår uppgift är att generera kunskap och perspektiv som kommer såväl den politiska debatten som fackföreningsrörelsen och dess företrädare på lokal, regional och central nivå till gagn. Men vår uppgift är även att driva den politiska debatten framåt i dessa frågor, med egna analyser och förslag grundade i fackliga perspektiv. Vi står på två ben – idéutveckling och politisk påverkan. Värderingsmässigt står vi på LO-medlemmarnas sida.

Katalys tror inte att ökade samhällsklyftor är en naturlig eller opåverkbar följd av en globaliserad värld. Vi ställer inte upp på resonemang om att bara för att det går att skapa en marknad av något som vi äger gemensamt, så ska den marknaden skapas. Vi ser att det finns konstruktiva vägar framåt för den svenska arbetsmarknaden och att de principer som en gång formade arbetsmarknaden är relevanta även i framtiden. Vi vill bidra till att den generella välfärden och trygghetssystem säkras och utvecklas. Katalys – Institut för facklig idéutveckling startades på initiativ av 6F – fackförbund i samverkan. 6F utgörs av LO-förbunden Byggnads, Elektrikerna, Fastighets, Målarna och Seko.

Elinor Odeberg är ekonomhistoriker och arbetar som utredare på fackförbundet Kommunal.

Grafisk form och sättning: Petter Evertsén & Jesper Weithz/Revoluform

Besök vår hemsida: www.katalys.org

Sammanfattning

Den svenska arbetsmarknaden har de senaste decennierna genomgått stora förändringar kopplade till teknisk utveckling, globalisering och automatisering. Verkligheten ligger långt ifrån Fredrik Reinfeldts uttalande i Davos 2013 om att "the industry is basically gone" – men ett systemskifte har skett.

Den svenska ekonomin har gått från att vara i huvudsak industribaserad till att vara i huvudsak tjänstebaserad. En del av förklaringen handlar om industrins strukturomvandling och förändringspress i en globaliserad ekonomi. Den andra delen handlar om att mer av det obetalda arbetet blivit betalt tack vare välfärdsstatens utbyggnad.

Detta är en utveckling som påkallar att arbetarkvinnors situation sätts i centrum för debatten om klass. Den industriarbetande mannen är inte längre norm för arbetarklassens sammansättning. Maktförhållandena på arbetsmarknaden har förändrats. Otrygga anställningar har blivit vanligare och fackens ställning har försvagats.

Klassanalysen är arbetarrörelsens mest grundläggande verktyg för politisk förändring. Genom att synliggöra och adressera arbetarkvinnors prekära villkor finns det en stor potential att återmobilisera arbetarklassen för att ställa nya krav på förbättrad trygghet som vore till gagn för hela löntagarkollektivet. I den nya tjänsteekonomin har grunden lagts för nya potentiella klassallianser.

Innehåll

Sammanfattning	3
Förord	6
1. "The industry is basically gone"	8
2. Strukturomvandling i globaliseringens tid	9
3. Flexibilitet som utbytbarhet eller omställning	11
4. Synen på kvinnors arbete	14
5. Det fackliga löftet försvagas	16
6. En ny klass eller en klass i förändring?	17
7. Den arbetande mannen som norm	19
8. Slutsats: Det nya tjänstesamhällets potentiella sprängkraft	20
Källförteckning	21
Noter	22

Klassamhällets återkomst och behovet av en ny analys

Sedan 1980-talets mitt har de varit försvunna. Men det 21:a århundradet har inletts med klassernas och klassamhällets återkomst i den politiska diskussionen.

Den vilda, nyliberala kapitalism som kraschade 2008 visade på kapitalets hänsynslösa makt och en skriande ojämlikhet. De oinbudnas och utslutnas politiska protester återinförde ordet "arbetarklass" i ett bekymrat borgerligt språkbruk. I de senaste politiska valen i Storbritannien, Frankrike och USA har arbetarklassen och dess röster plötsligt kommit att ställa sig i centrum för den politiska debatten. "Populism" blev plötsligt det fulaste ord liberala förståsigpåare kunde tänka sig.

Det är just här, i skarven mellan kapitalets revansch – för 1900-talets demokratisering, sociala rättigheter och ekonomiska utjämning – och olika former av ett begynnande folkligt uppror, som Katalys publicerar den här serien kritiska analyser av dagens svenska klassamhälle.

Under lång tid har det saknats en uppdaterad klassanalys av Sverige. År 1972 gjorde Göran Therborn den första moderna klassanalysen av Sverige, publicerad i tidskriften Zenit. Den följdes upp av en omarbetad och kraftigt utvecklad upplaga 1982, *Klasstrukturen i Sverige 1930-80* (1981). På uppmaning av sociologen Erik Olin Wright gjorde Göran Ahrne tillsammans med Hedvig Ekerwald och Håkon Leiulfssrud en ny klasstudie i mitten av 1980-talet: *Klassamhällets förändring* (Arkiv förlag, 1985). Dessa tre skrifter var i första hand kartor över rådande och potentiella samhällskrafter. Klassamhällets ojämlikhet togs på den tiden som självklar. Göran Therborn publicerade sedan 1989 ett arbete om borgarklassens uppkomst i Sverige, tillsammans med en analys av den moderna svenska statens framväxt, *Borgarklass och byråkrati i Sverige*. På senare tid har han ägnat en hel bok åt ojämlikheten i *Ojämlikhet dödar* (2015).

Det var i samband med ett seminarium om den sistnämnda boken på bokmässan i Göteborg 2016 som frågan restes om en ny klassanalys. På det fackliga idéinstitutet Katalys hade tankarna kring hur detta skulle åstadkommas funnits sedan starten 2012. På Marx-dagarna i Stockholm i november 2016 talade Göran Therborn om klassanalys och intresset visade sig närmast överväldigande. En lista skickades runt för intresserade att bidra och följa arbetet med en ny klassanalys av Sverige. I anslutning till Socialistiskt Forum i Stockholm hade vi ett första gemensamt sammanträde och Katalys gav Göran Therborn uppdraget att tillsammans med Katalys kansli leda det arbete som nu resulterat i en rapportserie vari den rapport du nu håller i din hand, ingår.

Resultatet blev början på en rörelse bland klassintresserade forskare och intellektuella. Ett trettiotal skribenter har medverkat. Tre större seminarier har genomförts, det första i Stockholm och de två följande på LO:s folkhögskola Runö i Åkersberga. De enskilda rapporterna har utvärderats och kommenterats av en redaktionskommitté bestående

» **UNDER LÅNG TID
HAR DET SAKNATS EN
UPPDATERAD KLASS-
ANALYS AV SVERIGE**

» RESULTATET ÄR EN
UNIK RAPPORTSERIE
OM DET SVENSKA
KLASSAMHÄLLET

av Göran Therborn, Daniel Suhonen, Åsa Odin Ekman, Sven Hort, Niels Stöber och Enna Gerin. I huvudsak har respektive rapportförfattare ägnat sig åt sina special- och intresseområden. För några teman har vi sökt upp författare. Resultatet är en unik rapportserie om det svenska klassamhället i det 21:a århundradet.

När de senaste klassanalyserna gjordes i början på 1980-talet var Sverige som minst ojämnt och löntagarnas ställning på arbetsplatserna och arbetsmarknaden som starkast. Full sysselsättning rådde. Välfärdsstaten var för alla och ägdes av medborgarna. Könshållandena höll på att förändras i mer jämställd riktning, i sex- och familjeliv liksom i arbetslivet. Arbetarrörelsens partier samlade den stora majoriteten av lönearbetarnas röster och den främlingsfientliga extremhögern fanns ännu inte på kartan.

Allt detta och mer till har förändrats sedan dess. *Finansifieringen* av ekonomin har skärpt kapitalets makt över företag och arbete, samt ökat inkomstklyftorna. Den hemmagjorda kraschen på 1990-talet gjorde slut på den fulla sysselsättningen. Den offentliga sektorn har gjorts om till en skattebetald vinstmarknad, och landet till ett skatteparadis för miljardärer.

Arbetarrörelsens krav på trygghet och jämlikhet har vänts till en verklighet av växande otrygghet och ojämlikhet. Det gamla landet med stor utvandring har blivit ett med stor invandring, och med det har politiken fått en ny dimension. Dessa och andra förändringar, deras orsaker, innebörd och konsekvenser, är kärnan i de rapporter som utgör denna klassanalys.

Vår förhoppning är att dessa rapporter och projektets sammanfattande analys ska stimulera en vitaliserad samhällsdebatt som inte stannar vid att beskriva dagens klyftor och existerande ojämlikheter, utan också kan inspirera till handling att i grunden förändra dem.

Göran Therborn & Daniel Suhonen

KAPITEL 1.**”The industry is basically gone”**

» **ARBETARYRKENA
ÄR MYCKET MER
KÖNSSEGREGERADE
ÄN TJÄNSTEMANNA-
YRKENA**

Om produktionen delas upp i varor och tjänster, är det tjänsterna som står för den klart största delen. De utgör cirka 70 procent av bruttonationalproduktens värde, medan varorna står för 30 procent (SCB). Störst andel av tjänsteproduktionen står den offentliga sektorn för, näst störst andel utgörs av handel, det vill säga kvinnodominerade service- och kontaktyrken: undersköterskor, barnskötare, butiksbiträden, lokalvårdare.

Kvinnodominansen inom service- och kontaktyrkena är tätt kopplad till att majoriteten kvinnor historiskt sett utfört samma typ av uppgifter privat. Detta brukar kallas för genusarbetsdelning.¹

Framväxten av en välfärdsstat under 1900-talets andra hälft har överfört stora delar av hemarbetet till arbetsmarknaden och därmed möjliggjort för kvinnor att kombinera förvärvsarbete med familj. I takt med den offentliga sektorns expansion och kvinnors inträde på arbetsmarknaden har varuproduktionen minskat som andel av ekonomin.

Det här har medfört stora förändringar för hur klassamhället ser ut, särskilt för arbetarklassen. Arbetaryrkena är mycket mer könssegrerade än tjänstemannayrkena. De uppgifter som historiskt varit basen för ekonomin, det vill säga omhändertagandet av hushåll och familj, brukandet av mark och produktionen av varor, har haft och fortsätter att ha en tydlig genuskodning, men inte de sektorer och yrken som vuxit fram i modern tid.

Det betyder att den arbetande mannen som arbetarrörelsen känner honom, till skillnad från den arbetande kvinnan, håller på att konkurreras ut på den globala marknaden. Den klassanalys som tar sin utgångspunkt i den tidiga arbetarrörelsens framväxt är därför på många sätt daterad.

KAPITEL 2.

Strukturuomvandling i globaliseringens tid

Ur ett klassperspektiv är skiftet från varor till tjänster framförallt relevant utifrån hur många människor som sysselsätts inom respektive sektor och under vilka villkor. Varuproduktionen har rationaliserats och automatiserats på ett sätt som offentlig sektor inte har. Kvinnors arbetslöshet är i dag lägre än mäns, både bland inlandsfödda och utlandsfödda.² Typiskt mansdominerade yrken inom industrin och privat sektor är mer känsliga för förändringar på den globala marknaden än typiskt kvinnodominerade yrken inom offentlig sektor.

Det är svårt att uppskatta exakt hur många som arbetar inom industrin eftersom att den ger upphov till både direkt och indirekt sysselsättning. Fackförbundet Metall, som organiserar arbetare inom industrin, har drygt 300 000 medlemmar. Som jämförelse har Kommunal, fackförbundet för arbetare inom offentlig sektor, drygt en halv miljon medlemmar och är LO:s största medlemsförbund.

**Figur 1. Sveriges vanligaste yrken.
Anställda 16–64 år, antal, år 2016.**

Yrke	Antal personer
1. Undersköterskor, hemtjänst, hemsjukvård och äldreboenden	138 100
2. Butikssäljare, fackhandel	103 400
3. Grundskollärare	101 000
4. Företagssäljare	88 000
5. Barnskötare	84 800

Källa: SCB.

Industrin har fortsatt en stor och viktig betydelse för Sveriges export och ekonomi, men det är framförallt tjänstemannasidan av industrin som växer, medan arbetarna blir färre.³ Stora delar av varuproduktionen har flyttat utomlands som ett resultat av ökad frihandel och globalisering. Kvarstår gör högspecialiserad produktion och de delar av förädlingskedjan som rör just tjänster, såsom marknadsföring och handel av en produkt.

Samtidigt har nya tjänster och ökad globalisering medfört ett tryck på tjänstemännens villkor. Den klassiska uppdelningen av arbetare och tjänstemän, sett som LO-kollektivet respektive TCO-kollektivet, är inte lika träffande för att beskriva gemensamma intressen som den var då den växte fram under 1930-talets industrialiseringsperiod. Industriarbetaren och ingenjören som arbetar på samma fabrik eller undersköterskan och läkaren på samma vårdcentral återfinns i olika fackförbund och olika centralorganisationer, eftersom de antas ha mer gemensamt med personer ur samma klassposition än med personer på samma arbetsplats.

Problemet är att klasspositionen definieras efter en uppdelning i

manuellt och intellektuellt arbete – en uppdelning som är mindre applicerbar på den moderna tjänsteekonomin.⁴ En frilansande journalist kan i dag ha mer gemensamt med en tidsbegränsat anställd barnskötare i termer av utsatthet på arbetsmarknaden, än med exempelvis en tillsvidareanställd statstjänsteman från samma fackliga centralorganisation.

KAPITEL 3.

Flexibilitet som utbytbart eller omställning

Den globaliserade marknadsekonomin har skapat en press på en flexibel arbetsmarknad som kan möta förändringar i efterfrågan. Denna flexibilitet behöver inte vara synonymt med *utbytbart*, men har på många sätt kommit att bli det i takt med att arbetsmarknaden blivit mer otrygg. Ekonomihistorikern Berit Bengtsson, som studerat fackliga strategier, makt och politik mellan olika arbetargrupper när det gäller anställning och avsked, menar att ju mer utbytbart arbetaren är, desto sämre förutsättningar till trygga villkor.⁵

Traditionellt sett har arbetarrörelsen försökt att skapa en flexibel arbetsmarknad genom möjligheter till snabb *omställning* av arbetskraften, såsom att vidareutbilda och omskola anställda efter arbetsmarknads behov. För att omställning ska vara attraktivt krävs dock att det finns incitament och verktyg för att jobben ska stanna i Sverige. Om det är mer lönsamt att byta utförare av arbetet kommer företagen att göra det istället.

För industriarbetaren är alltså hotet om utbytbart främst en fråga om den globala rörligheten av kapital. För att flexibilitet inte ska leda till villkorsdumpning, måste omställningen vara så pass snabb och effektiv att utföraren kan erbjuda det "ingen annan kan". I politisk retorik brukar det beskrivas som att Sverige ska konkurrera med kunskap, inte med låga löner, vilket är en del av förklaringen till att den svenska industrin blivit mer högspecialiserad.

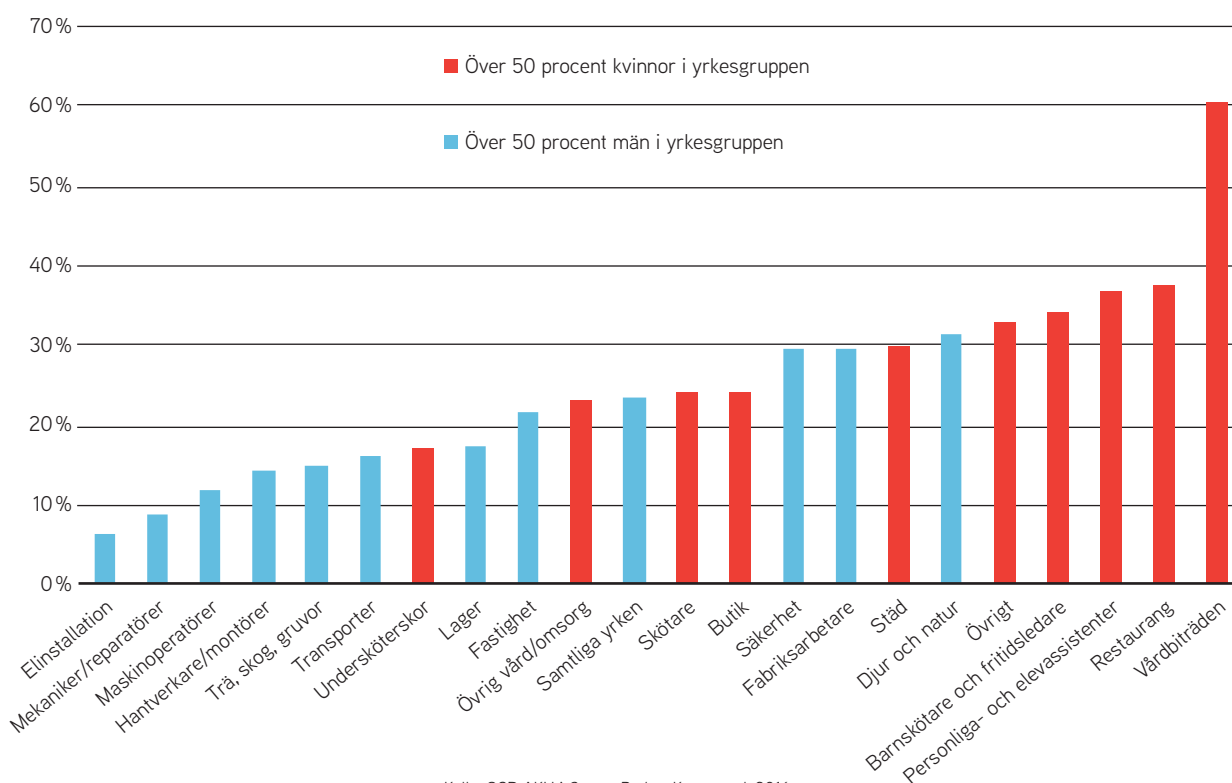
För vårdbiträdet i äldreomsorgen är hotet om utbytbart en fråga om värderingen av arbetet som sådant. Till skillnad från i de tjänstearbeten som kvinnor i regel utför har tillverknings- och industriarbetaren i regel trygga anställningar och löner eftersom att arbetet är högt värderat – men sårbart för global konkurrens. Otrygga anställningar är betydligt vanligare för arbetarkvinnor.

Figur 2 visar att det är en tydlig skillnad i andelen tidsbegränsat anställda i kvinnodominerade respektive mansdominerade arbetaryrken. Andelen tidsbegränsat anställda maskinoperatörer, elinstallatörer och mekaniker är lika låg eller lägre som genomsnittet för tjänstemannamännen (10 procent), medan antalet tidsbegränsat anställda bland hotell- och restaurangarbetare, personliga assistenter och vårdbiträden är över 35 procent.

Att kvinnor har mer otrygga anställningar syns även på tjänstemannasidan. Statistiken i Figur 3 visar att genomsnittet för arbetarkvinnorna är 28 procent tidsbegränsade anställningar och genomsnittet för arbetarmännen är 18 procent. Den procentuella skillnaden i anställningstrygghet mellan tjänstemannamän och tjänstemannakvinnor är inte lika stor som mellan arbetarmän och arbetarkvinnor, men samma tendens återfinns. Att skillnaden inte är lika stor beror på att tjänstemannayrkena inte är lika könssegregerade som arbetaryrkena. Skillnaden i anställningstrygghet mellan könen inom TCO-kollektivet beror snarast på individuell diskriminering än att olika yrken värderas olika. Figur 2 och

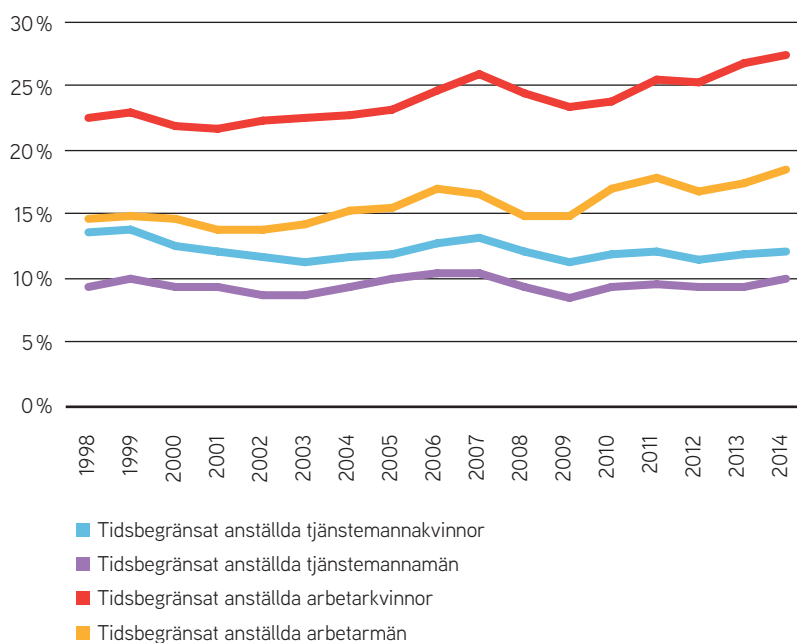
» OTRYGGA
ANSTÄLLNINGAR
ÄR BETYDLIGT
VANLIGARE FÖR
ARBETARKVINNOR

Figur 2. Tidsbegränsade anställningar i arbetaryrken, 2015. (Procent.)

Källa: SCB AKU i Status: Prekär, Kommunal, 2016.

Figur 3. Tidsbegränsat anställda efter kön samt arbetare och tjänstemän, 1998–2014. (Procent.)

Källa: SCB AKU i Status: Prekär, Kommunal, 2016.

3 visar hur mycket anställningstryggheten skiljer sig mellan LO- och TCO-kollektivet, men att skillnaderna inom LO-kollektivet nedbrutet på yrkestillhörighet och kön också är mycket stora.

Ett annat intressant observandum är att anställningstryggheten mellan arbetarmän och kvinnor i tjänstemannayrken endast skiljde en procentenhet 1998, medan skillnaden 2014 är sex procentenheter. År 2008 är en tydlig brytpunkt, då otrygga anställningar ökar för LO-kollektivet. Utvecklingen kan kopplas samman med finanskrisen som påverkade industrin och med förändringar i a-kassans regelverk såväl som LAS, vilket öppnade upp för mer otrygga anställningar (exempelvis införandet av allmän visstid). Det drabbade såväl arbetarmännen som arbetarkvinnorna, men tjänstemännen blev marginellt påverkade.

KAPITEL 4.

Synen på kvinnors arbete

» EN UNDER-
SKÖTERSKA TJÄNAR
I SNITT CIRKA 2 800
KRONOR MINDRE
I MÅNADEN ÄN
EN VERKSTADS-
ARBETARE

Att kvinnor generellt arbetar under mer prekära förhållanden än män visar på en syn på kvinnligt kodat arbete (kvinnor) som utbytbar (utbytbara). Det kan ha sin förklaring i att det tar längre tid att uppvärdera uppgifter som tidigare utförts privat och att det ses som "naturligt" för kvinnor att vara servila och omhändertagande samt att det inte är något som förtjänar särskilda förmåner. Åtminstone inte när det ställs i relation till manligt kodat arbete som har en längre historik av att tillhöra det avlönade arbetet. Som exempel tjänar en undersköterska i snitt cirka 2800 kronor mindre i månaden än en verkstadsarbetare, trots samma utbildningslängd och kvalifikationsgrad i arbete.⁶

I den mediala debatten om enkla jobb används omsorgsyren ofta som exempel på enkla arbeten som vem som helst skulle kunna utföra. Det säger mer om attityden till kvinnligt kodat arbete än om svårighetsgraden i arbetet som sådant.

De strukturella löneskillnaderna mellan kvinnodominerade, offentligt finansierade yrken och likvärdiga mansdominerade yrken i privat sektor uppgår till 65 miljarder kronor om året.⁷ Att kvinnor tjänar mindre än män, och i regel arbetar under mer prekära villkor, beror helt enkelt på att de arbetar inom sektorer som värderas olika utifrån föreställningar om kön. Denna värdering börjar synas i svårigheten att rekrytera och behålla personal inom framförallt offentlig sektor.

Problematiken är inte ny. Redan på 1930-talet började det privata städarbetet att avfolkas på personal, som följd av att den växande textilindustrin erbjöd betydligt bättre villkor. Regeringen tillsatte då den så kallade *Hembiträdesutredningen* som hade till uppgift att ta fram förslag för att locka tillbaka kvinnorna till hemarbetet.

Det lyckades inte, därför att folk helt enkelt inte var villiga att betala vad det faktiskt kostade för att vara en attraktiv arbetsgivare. Istället valde regeringen att vidta åtgärder för att aktivt rekrytera kvinnor från andra länder, i syfte att "klara" kompetensförsörjningen av hembiträden utan att behöva förbättra villkoren.⁸ Det är inte svårt att dra paralleller till dagens arbetsmarknadssituation, där utrikesfödda kvinnor utgör en växande andel av de anställda inom service- och kontaktyrken. Var fjärde person i offentlig sektor är född utanför Norden (SCB).

Det är även en växande andel utrikesfödda män som arbetar inom kvinnligt kodade arbetaryrken. När utrikesfödda möter högre trösklar på arbetsmarknaden tenderar de att acceptera arbeten med sämre villkor och status. Ekonomihistorikern Paulina de los Reyes har beskrivit det som att etnifieringen av omsorgsyren och särskilt städarbetet nästan blivit starkare än könskodningen som ett resultat av diskriminering.⁹

Om det inte fanns personer som är villiga att arbeta under de villkor som offentlig sektor erbjuder, skulle det hota basen för den moderna tjänsteekonomin, särskilt som kvinnodominerade yrken är mycket

personalintensiva och inte lika känsliga för automatisering och rationalisering som mansdominerade yrken. Paradoxen i detta är att kvinnors arbete behandlas som mer utbytbar än mäns i termer av faktiska villkor och löner. Detta återaktualiserar relevansen i det fackliga löftet som strategi för att förbättra arbetarklassens villkor.

KAPITEL 5.

Det fackliga löftet försvagas

» **SYSTEMSKIFTET FRÅN VAROR TILL TJÄNSTER KAN DÄRFÖR SÄGAS HA LETT TILL EN FÖRSÄMRING AV ARBETARES VILLKOR**

Det fackliga löftet utgår ifrån att arbetare går samman som kollektiv och lovar varandra att inte arbeta för sämre villkor eller lägre löner än någon annan. Utan det fackliga löftet skulle arbetsgivare inte behöva hörsamma krav på förbättringar. Om en allt större grupp är utanför och desperat efter arbete och inkomst är det svårare att upprätthålla löftet, eftersom att incitamenten att ta vilket arbete som än erbjuds blir för starka.

På så vis hänger upprätthållandet av det fackliga löftet samman med sociala skyddsnet och en låg arbetslöshet, eftersom det minskar pressen på villkor- och lönedumping. Det gör arbetare mindre utbytbara. Så länge organiseringen är stark och löftet intakt har arbetsgivare inte möjlighet att byta ut en arbetare mot en annan för att den är billigare.

Organiseringen avgörs dock inte bara av samhällsekonomiska faktorer, utan även av arbetets karaktär och fackets sätt att värva. Även här skiljer sig tjänste- och varuproduktion åt. Varuproduktion är ofta större arbetsplatser som en fabrik eller en byggarbetsplats där arbetet sker gemensamt "på golvet". Organiseringsgraden är betydligt lägre inom tjänsteproduktion än inom varuproduktion som följd av att tillgången till det kollegiala kollektivet är betydligt sämre. Med undantag av stora företag som Ikea, H&M eller större offentliga arbetsgivare som sjukhus och äldreboenden, utgörs tjänstearbetet oftare av små enheter med ett fåtal kollegor, eller inga kollegor alls. De mest utsatta arbetena är ensamarbete i privata hem: RUT-tjänster, hemtjänst, personlig assistans.

Ökade privatiseringar av offentliga tjänster har av det skälet påverkat organisationsgraden i facken negativt, eftersom det splittrar upp offentlig sektor i fler och mindre enheter. Inom privat vård och omsorg är det både lägre organisationsgrad och mer otrygga anställningar än inom offentligt driven vård och omsorg.¹⁰ Andra trender såsom ökad inhyring av tillfällig personal bidrar också till att utmana fackets traditionella metoder för organisering.¹¹

Organiseringsgraden hänger också ihop med kvalifikationsgraden för arbetet som sådant. Typiskt manligt kodade arbetaryrken – bilmekaniker, elektriker, maskinoperatörer – skyddas i viss mån av yrkestituler och behörighetskrav. Typiskt kvinnligt kodade arbetaryrken, som personlig assistent, butiksbiträde eller lokalvårdare, kräver nästan inga formella förkunskaper. Det gör dessa arbetare mer sårbara för villkors- och lönedumping.

Systemskiftet från varor till tjänster kan därför sägas ha lett till en försämring av arbetares villkor – kopplat till att organiseringen, och därmed upprätthållandet av det fackliga löftet, är svagare. Ett begynnande undantag är undersköterskorna. Som syns i Figur 2 är anställningstryggheten betydligt bättre för undersköterskor (18 procent tidsbegränsat anställda) än för vårdbiträden (61 procent tidsbegränsat anställda) och övriga kvinnodominerade arbetaryrken. Det är tydligt kopplat till växande kvalifikationskrav och att undersköterskans arbete börjar värderas högre. Kommunal som organiserande fackförbund kräver också legitimation för undersköterskor som ett led i denna strävan.

KAPITEL 6.

En ny klass eller en klass i förändring?

Sociologen Guy Standing har gjort ett försök att omformulera klassanalysen för att bättre fånga in de maktförhållanden som en globaliserad marknad och en framväxande tjänstesektor för med sig. Han beskriver det som att arbetarklassen – *proletariatet* – likt varuproduktionen blivit global. I ett land som Sverige är proletariatet en krympande klass givet utvecklingen att varuproduktionen förläggs utomlands.

Istället växer det fram en ny klass – *prekariatet* – som består av människor med skilda bakgrunder men med en gemensam oförutsägbarhet i inkomst, yrkesidentitet och materiella förutsättningar. Standing menar att prekariatet ännu inte är en klass för sig eftersom gruppen är väldigt heterogen, men en klass i vardande. Medlemmarna av prekariatet delar känslan av att deras arbete är instrumentellt (för överlevnad), opportunistiskt (man tar vad man kan få) och prekärt (otryggt). Prekariatet skär igenom både TCO- och LO-kollektivet.

Standings klasstrappa inkluderar även egenföretagare och konsulter som har någon form av efterfrågad specialitet men inte en trygg anställning – *profecianer* – och tjänstemän med trygga anställningar och höga löner som åtnjuter ett gott skydd i socialförsäkringssystemen – *salariatet* – och slutligen den förmögna finansiella *elit* som styr ekonomin.¹²

Prekariatet är användbart som begrepp eftersom det synliggör grupper som annars inte synliggörs i den traditionella diskursen om arbetarklassen. Särskilt synliggör det kvinnors arbetsvillkor eftersom det framförallt är kvinnors arbeten som stämmer in på definitionen av prekariatet. Det lyfter även att villkoren inom det traditionella tjänstemannakollektivet är olika och föränderliga.

Begränsningen i Standings klassanalys är att de som i dag definieras som den traditionella arbetarklassen bakåt i tiden stämde in på beskrivningen av prekariatet. Det var genom organisering deras arbeten upphörde att vara just instrumentella, opportunistiska och otrygga. På liknande sätt skulle de som nu beskrivs som medlemmar av prekariatet, kunna förändra sina villkor genom organisering.

Ett annat sätt att beskriva förändringarna på arbetsmarknaden är att tala om prekära arbeten (*precarious work*). Inger Jonsson, forskare i ekonomisk historia vid Uppsala Universitet och Anita Nyberg, professor emeritus i genusvetenskaplig arbetsmarknadsforskning, har gjort en uppdelning av prekära arbeten i Sverige¹³:

1. Den mest prekära gruppen arbetstagarare är personer som inte har laglig rätt att vistas i Sverige. Det rör sig om migranter och papperslösa som inte beviljats asyl eller uppehållstillstånd, som inte sökt asyl eller vars arbetstillstånd har gått ut. Det gör dem väldigt sårbara på arbetsmarknaden eftersom arbetsgivaren kan utnyttja deras situation. De har heller ingen rätt till sociala förmåner. Många av dessa personer återfinns i restaurangbranschen och städbranschen.

» ETT ANNAT SÄTT
ATT BESKRIVA
FÖRÄNDRINGARNA PÅ
ARBETSMARKNADEN
ÄR ATT TALA OM
PREKÄRA ARBETEN

2. Den andra gruppen är hemmafruar eller personer som utför obetalt hemarbete på heltid. De är sårbara eftersom de är beroende av någon annan, oftast sin partner, för sin försörjning. Men till skillnad från den första gruppen har de rätt till välfärdssystemet och har troligtvis enklare att få ett betalt arbete. Storleken på denna grupp är till viss del avhängig kapaciteten i välfärdssystemet, eftersom det påverkar behovet av anhängigvård.
3. Den tredje gruppen är personer som är anställda och har permanent vistelserätt i Sverige (medborgare och personer med permanent uppehållstillstånd) men som är tidsbegränsat anställda med svag arbetsmarknadsanknytning. Inom gruppen tidsbegränsat anställda är de tim-/behovsanställda mest utsatta eftersom timanställningen är den minst förutsägbara formen av anställning. De tidsbegränsade anställningsformerna innebär sämre möjligheter att planera sitt liv, skaffa bostad och få sociala förmåner jämfört med tillsvidareanställda.

Den andra och tredje gruppen är kvinnodominerade. Att tala om prekära arbeten, snarare än ett prekariat, kan vara att föredra eftersom att det inte utgår ifrån en lika statisk definition av arbetarklassen. När Standing beskriver proletariatet som krympande utgår han från den arbetande mannen som norm (det vill säga varuproduktionen) snarare än att se service- och kontaktyrken (det vill säga tjänster) som en del av arbetarklassen, proletariatet, beskriver han dem som en egen grupp, prekariatet.

När arbetets karaktär förändras gör även arbetarklassen det. Av det skälet kan det vara mer relevant att fokusera diskursen på att tala om prekära arbeten utan att göra en uppdelning av arbetare i prekariat och proletariat – eftersom det implicit blir en uppdelning av kvinnors arbete och mäns arbete i två olika klasser givet hur genusarbetsdelningen ser ut. De fackliga centralorganisationernas gränsdragningar är inte fullt tillräckliga för vilka som kan definieras som arbetare.

» NÄR ARBETETS
KARAKTÄR
FÖRÄNDRAS GÖR
ÄVEN ARBETAR-
KLASSEN DET

KAPITEL 7.

Den arbetande mannen som norm

» **VEM TALAR
EGENTLIGEN TILL
ARBETARKVINNAN?**

Diskussionen om klass och särskilt vilka som betraktas som arbetarklass är mer än bara semantik. Det har betydelse för hur fackföreningsrörelsen organiserar sig och för hur lagstiftning, rättssystem och politiskt reformarbete utformas.

Tillämpningen av arbetsmiljölagstiftningen är ett sådant exempel. Trots att psykiatriska diagnoser är de vanligaste arbetsrelaterade sjukdomarna som återfinns i service- och kontaktyrken, finns väldigt få fall där arbetsgivare faktiskt dömts för brister i den psykosociala arbetsmiljön. Istället handlar de flesta domar om brister i den fysiska arbetsmiljön, exempelvis skador som orsakats av undermåliga säkerhetsrutiner. Vid en genomgång av domar och godkända strafförelägganden i arbetsmiljön 2014 handlar endast en av de 126 domarna om psykosocial arbetsmiljö ("Krokomfallet").^{14 15}

Det går inte att frikoppla denna tendens från föreställningen att riskerna i arbetslivet är fysiska till sin karaktär – vilket inte längre stämmer. Det finns ett rättsligt skydd för arbetsmiljörisker som drabbar män men inte för de risker som drabbar kvinnor. Precis som ett brutet ben går till Arbetsdomstolen borde utmattningssyndrom göra det likaså. Arbetsrelaterad psykisk ohälsa är även ett typiskt problem som skär igenom TCO- och LO-kollektivet.

Psykiatriska diagnoser är också relaterade till situationen hemma. I samband med familjebildning, och som följd av att kvinnor tar ett mycket större ansvar för hemarbetet, blir det särskilt tydligt. Risken att sjukskrivas för psykiatrisk diagnos efter familjebildning är betydligt högre för kvinnor än för män. Kvinnors samlade kravbild, i både hemmet och på arbetet – också känt som kvinnors "dubbelarbete" –, brukar beskrivas som orsaken till skillnaderna i ohälsotal.¹⁶

När kvinnors situation på arbetsmarknaden dessutom är mer prekär än mäns, i form av mer otrygga anställningar och deltidsarbete som gör det svårt att ha en förutsägbar tillvaro och en stabil ekonomi, ökar risken ytterligare att drabbas av ohälsa. De yrkeskategorier som är mest sjukskrivna för psykiatriska diagnoser är just undersköterskor, vårdbiträden och personliga assistenter.¹⁷

Den arbetande mannen som norm påverkar även politiken. Under valåret 2018 tycks de flesta partier vara på jakt efter den arga SD-sympatiserande mannen som drabbats negativt av globaliseringen. Retoriken kretsar kring repression och hårdare tag. Men vem talar egentligen till arbetarkvinnan?

KAPITEL 8.

Slutsats: Det nya tjänstesamhällets potentiella sprängkraft

Klassanalysen är det mest grundläggande verktyget arbetarrörelsen har för att formulera en politik som adresserar flertalets verkliga problem. Med den här rapporten vill jag beskriva att utsattheten på arbetsmarknaden bör vara vägledande för hur klassanalysen formuleras och varför de gränsdragningarna som härstammar från 1900-talets industrialiseringsperiod inte längre gör jobbet.

Att kraven på flexibilitet på dagens arbetsmarknad går mot utbytbarhet, snarare än omställning, av arbetskraften, resulterar i otrygghet – prekära arbeten – och det är framför allt kvinnor som drabbas. Deras prekära villkor måste därför adresseras. Kanske är det inte fråga om en ny klass, utan helt enkelt att klassanalysen behöver uppdateras genom att bereda kvinnors arbete mer uppmärksamhet. Utmaningen är att lyckas på en fragmentiserad arbetsmarknad där det manuella arbetet (arbetarmannen) fortfarande betraktas som norm för arbetarklassen.

I själva verket är arbetarmannen under stark förändringspress och arbetarkvinnan den nya normen. Men det är än så länge inte en positiv norm när det kommer till löner och villkor. Det innebär dock inte att arbetarmannen är särskilt privilegierad. De framgångar som den fackliga organisationen inneburit för arbetarklassens män kommer allt färre till del som ett resultat av strukturomvandlingen. Allt fler står inför arbetslöshet, omställning eller att bryta könssegregationen och kliva in i kvinnligt kodade arbetaryrken istället.

För att höja arbetarklassens villkor är det därför arbetarkvinnors arbete som måste synliggöras, uppvärderas och organiseras. Det fackliga löftet är fortsatt effektivt för att höja villkoren – särskilt i personalintensiva branscher. Redan nu finns det ett frö till förändring i den offentliga sektorns kompetensförsörjningsproblem.

Förskjutningen från varuproduktion till tjänsteproduktion innebär nya utmaningar och kamper som arbetarrörelsen måste vara beredd att möta respektive ta för att fortsätta vara relevant. Globalisering och en ökad tjänstesektor innebär nya potentiella klassallianser. I detta ligger en enorm politisk sprängkraft för den som förstår att kanalisera den.

» FÖR ATT HÖJA
ARBETARKLASSENS
VILLKOR ÄR DET
DÄRFÖR ARBETAR-
KVINNORS ARBETE
SOM MÅSTE
SYNLIGGÖRAS,
UPPVÄRDERAS OCH
ORGANISERAS

Källförteckning

- Standing, Guy (2011), *Prekariatet – Den nya farliga klassen*, Daidalos.
- Ahrne, Göran, Ekerwald, Hedvig, Leiulfstrud, Håkon, (1996), *Klassamhällets förändring*, 4:e uppl, Arkiv Förlag, 1995.
- Samek Lodovici, Manuela, Semenza, Renata (2012), *Precarious work and high-skilled youth in Europe*, FrancoAngeli.
- Ulander-Wänman, Carin (2012), *Flexibilitet – en dominerande diskurs i de anställningsvillkor som rör sysselsättningstrygghet*, IFAU 2012:20.
- Jonsson, Inger, Nyberg, Anita (2010), *Sweden: precarious work and precarious unemployment publicerad i Gender and the contours of precarious unemployment*, Routledge.
- Bengtsson, Berit (2006), *Kampen mot § 23: Facklig makt vid anställning och avsked i Sverige före 1940*, Acta Universitatis Upsaliensis.
- Odeberg, Elinor (2015), *Staten, kapitalet och hushållsarbetet*, kandidatuppsats ekonom-historiska institutionen, Uppsala Universitet.
- De los Reyes, Paulina (2000), "Folkhemmets paradoxer, Genus och etnicitet i den svenska modellen", i *Tidskrift för genusvetenskap*, nr 2/2000.
- Kommunal (2016), *Status: Prekär*.
- Kommunal (2016), *Flexibilitetens pris*.
- Kommunal (2018), *Ordning och reda i bemanningsbranschen*.
- IF Metall, Teknikföretagen, Almega, Unionen, Sveriges Ingenjörer (2015), *En rättvisare bild av industrin*.
- Försäkringskassan (2015), *Jämställdhet och sjukfrånvaro*, socialförsäkringsrapport 2015:3.
- Arbetsmiljöverket (2015), *Domar och godkända strafförelägganden i arbetsmiljömål 2014*.

Noter

- 1 Genus är ett begrepp för att beskriva kön som social föreställning snarare än biologisk verklighet.
- 2 *Arbetslöshet i siffror*, SCB, 2017.
- 3 *En rättvisare bild av industrin*, Teknikföretagen, Metall m.fl., 2015.
- 4 Ahrne, G, m.fl., *Klassamhällets förändring*, 1995.
- 5 Bengtsson, B., *Kampen mot §23*, Uppsala Universitet, 2006.
- 6 Kommunals jämställdhetspolitiska program.
- 7 *Hela lönen – hela tiden, utmaningar för ett jämställt arbetsliv*, SOU 2015:50.
- 8 Odeberg, E., *Staten, kapitalet och hushållsarbetet*, Uppsala Universitet, 2015.
- 9 De los Reyes, P., *Folkhemmets paradoxer – genus och etnicitet i den svenska modellen*, 2000.
- 10 *Flexibilitetens pris*, Kommunal, 2016.
- 11 *Ordning och reda i bemanningsbranschen*, Kommunal, 2018.
- 12 Standing, Guy, *Prekariatet – den nya farliga klassen*, 2013.
- 13 s. 5–9, Jonsson, I., Nyberg, A., *Sweden: precarious work and precarious unemployment*, 2010.
- 14 Domar och godkända strafförelägganden i arbetsmiljömål 2014, Arbetsmiljöverket, 2015.
- 15 Krokofallet handlar om en socialsekreterare som tog sitt liv efter en längre period av mobbing från chefsnivå och en uppsägning som saknade grund. Rättsfallet var unikt i sitt slag eftersom cheferna också dömdes för vållande till annans död och grovt arbetsmiljöbrott. Det uppmärksammades just för att det avvek från den rättsliga praxisen att arbetsgivarens ansvar enbart är en fråga om den fysiska miljön. Samtidigt var Krokofallet ett extremt exempel eftersom det ledde till självmord och är som sådant inte särskilt representativt.
- 16 *Jämställdhet och sjukfrånvaro*, Försäkringskassan 2015:3.
- 17 Försäkringskassan, 2017.

- Rapport 1: Klass, identitet och politisk mobilisering
- Rapport 2: Arbetarlitteraturen och klassamhället
- Rapport 3: Arbetarklassens symboliska utplåning i medelklassens medier
- Rapport 4: Mediekapitalet
- Rapport 5: Nomaderna på den svenska arbetsmarknaden
- Rapport 6: Det nya arbetslivet: management-by-stress
- Rapport 7: Svängdörrarnas förlovade land
- Rapport 8: Vilka är "vi" i jämställdhetspolitiken?
- Rapport 9: Klassamhällets tystade röster och perifera platser
- Rapport 10: En fråga om klass i framtidsstaden Malmö
- Rapport 11: I väntan på klasspolitik
- Rapport 12: Medelklassens förändrade maktposition
- Rapport 13: Professionerna, mellanskikten och klassanalysen
- Rapport 14: Klassamhällets rasifiering i arbetslivet
- Rapport 15: Arbetarrörelsens blinda fläck